

Rola wypasu wspólnotowego w gospodarce owczarskiej Karpat

**Edyta Molik, Edward Wierzchoś,
Wiesław Musiał, Ewa Tyran**

AR w Krakowie

Pasterstwo w Tatrach Polskich i na Podhalu jest ściśle związane z wspólnotowym wypasem owiec oraz z procesami osadnictwa na tym terenie, które miały miejsce w okresie od XIII do XV wieku. Szczególnie istotny wpływ na rozwój tego wypasu na pastwiskach podgórskich i górskich wywarła fala osadników wołoskich, którzy przybywali szlakami karpaccymi ze swoimi stadami owiec i bydła aż z pogranicza Ukraińsko-Rumuńskiego [4]. Pomimo wielu przemian, jakie miały miejsce na przestrzeni wieków, ten system organizacji wypasu wspólnotowego pozostał praktycznie bez zmian. Wprowadzenie w ostatnich latach gospodarki wolnorynkowej i spadek cen wełny przyczyniły się do gwałtownego spadku pogłowia owiec w Polsce. Jednak ze względu na tradycje i specyfikę wypasu kulturowego w Tatrach regres ten w mniejszym stopniu dotknął owce górskie. Wypas kulturowy w tym regionie nadal odgrywa dużą rolę w kształtowaniu krajobrazu [3]. Należy więc podjąć wszelkie starania o zachowanie tego typu gospodarowania na ziemiach górskich oraz utrzymania tradycji i obrzędów, które towarzyszą pasterstwu. Zaniechanie wypasu owiec prowadzi do niekorzystnych zmian w roślinności, co związane jest z zarastaniem hal i zanikiem cennych gatunków roślin.

Pasterstwo w znacznym stopniu kształtowało krajobraz na naszym kontynencie, gdyż wiele biotopów łąkowo-pastwiskowych i towarzyszących im gatunków zawdzięcza swoje powstanie [5]. Zagadnienia te podjęte zostały w ramach europejskiego projektu badawczego pt. „Kształtowanie krajobrazu i różnorodności biologicznej obszarów wypasu wspólnotowego”, dotyczącego utrzymania wypasu wspólnotowego w Europie. W realizacji projektu biorą udział pracownicy naukowcy z Hiszpanii, Portugalii, Niemiec, Szwajcarii, Skandynawii i Irlandii. Natomiast ze strony polskiej uczestniczą w nim: Instytut Botaniki PAN w Krakowie, Katedra Hodowli Owiec i Kóz, Katedra Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa oraz Katedra Agrobiznesu Akademii Rolniczej w Krakowie.

Zadania badawcze realizowane przez pracowników Akademii Rolniczej obejmują: badanie stanu i przebiegu procesu wypasu zwierząt na obszarze Karpat polskich oraz jego oddziaływanie na roślinność hal i łąk, problemy społeczne, ekonomiczne i kulturowe związane z wypasem zwierząt i pozyskiwaniem produktów regionalnych charakterystycznych dla danego terenu. Przedmiotem prowadzonych badań jest też opracowanie modelowych rozwiązań w zakresie wypasu kulturowego zwierząt na obszarach górskich, z uwzględnieniem

warunków mikroekonomicznych i makroekonomicznych. Monitoruje się również trwałość systemu przyrodniczego i zrównoważonego rozwoju regionalnego oraz konieczność wsparcia środkami pomocowymi w ramach Wspólnotowej Polityki Rolnej Unii Europejskiej.

Badaniami objęto nie tylko teren Tatr, lecz cały obszar Karpat polskich, który podzielono na:

- obszar badań kompleksowych, obejmujących Tatry i Skalne Podhale;
- obszar badań uzupełniających, obejmujących Gorce;
- tereny badań poznawczych uzupełniających i inwentaryzacyjnych, obejmujących pozostałą część Karpat położonych w Polsce.

Dla tak wyodrębnionych regionów zbierane są dane o charakterze analiz statystycznych, przyrodniczych, produkcyjnych, ekonomicznych i społecznych dotyczących sezonowego wypasu owiec w ich tradycyjnej formie.

Należy podkreślić, że pasterstwo kulturowe to obecnie słabo rozpoznana naukowo dziedzina aktywności gospodarczej, a jednocześnie ważne dziedzictwo kulturowe i kompleks spraw związanych ze zrównoważonym rozwojem w skali mikroregionu. W roku 2003 wykonano badania inwentaryzacyjne, na podstawie ankietyzacji 17 bacołek zlokalizowanych na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego oraz Tatr i Skalnego Podhala. Jesienią 2003 roku przeprowadzono także badania u około 60 hodowców z rejonu Tatr i Skalnego Podhala (stosując specjalny formularz ankiety-wywiadu), które dotyczyły ekonomiki gospodarstw górskich.

Przeprowadzone badania wykazały, że na terenie Tatr i Skalnego Podhala wypasanych jest ok. 5550 sztuk owiec. Największe stado, liczące ok. 900 owiec, wypasane jest w rejonie Zakopane-Olcza, natomiast pozostałe stada liczą średnio od 150 do 300 owiec. Z pewnością suma korzyści, jakie niesie ze sobą wypas kulturowy, jest o wiele większa od negatywnych skutków związanych z wypasem owiec w górach. Stąd też kontrolowana ilość pogłowia owiec wypasana jest nawet na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego. Obecnie na obszarze TPN (Polana Rusinowa, Kopieniec, Kalatówki, Wyznia Kira Mietusia, Huty Lejowe, Chochołowska) pasie się 7 stad, czyli ok. 1500 owiec. Bacowicze prowadzą wypas na terenie TPN są zobligowani do przeprowadzania tzw. przepasek poza parkiem, co zabezpiecza hale przez intensywnym użytkowaniem i zachwianiem gospodarki łąkowo-pastwiskowej. Wypas w Tatrach trwa od 3 maja do 10 października.

Wypasane na halach owce pochodzą głównie z regionu położonego na północ od Tatr i oddalonego do ok. 20 km. Owce te są własnością górali, którzy utrzymują niewielkie stada owiec (od kilku do kilkudziesięciu sztuk) i oddają je na wiosnę na sezonowy wypas. Ze względu na duże rozdrobnienie gospodarstw, jeden bacia zabiera na wypas owce od kilkunastu gazdów. W bacołkach mleko owcze jest przetwarzane na bundz i oscypki, w proporcji 30% : 70%. Produkty te znajdują nabywców wśród ludności miejscowej i turystów. Wypas ma charakter komercyjno-kulturowy, gdy prowadzony jest poza terenami o określonych reżimach ochrony środowiska oraz kulturowo-komercyjny – na obszarach parków narodowych.

Analizując potrzebę utrzymania zrównoważonego rozwoju gospodarczego na obszarach górskich, korzyści można rozpatrywać w aspekcie społecznym, ekologicznym i kulturo-

wym. Badania pozwoliły na zgromadzenie niezbędnego materiału źródłowego do analiz organizacji produkcji owczarskiej i jej ekonomiki, w zależności od stosowanej technologii, kierunku i skali produkcji, oraz różnych analiz o charakterze czynnikowym. Jak wykazały przeprowadzone badania ankietowe w rejonie Tatr i Skalnego Podhala, głównym źródłem przychodów gospodarstw była sprzedaż żywca i innych produktów owczarskich. Średnia kwota przychodów wynosiła prawie 11,3 tys. zł, a kosztów (bez opłaty pracy własnej i amortyzacji) – 8,1 tys. zł, przy bardzo dużym zróżnicowaniu tych wartości w poszczególnych gospodarstwach. Wartość dochodu rolniczego brutto wahała się w badanych gospodarstwach od 30 556 zł do 39 673 zł, a w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych od 7629 zł do 11 401 zł. Średnia wysokość dochodu rolniczego brutto wyniosła 3147 zł na gospodarstwo. Należy zaznaczyć, że w wartości przychodów dużą rolę odgrywają źródła spoza gospodarstwa. Średnia wartość tych wpływów przekraczała 3 tys. zł (łącznie z dotacją owczarską). Z całej grupy, aż w 15 gospodarstwach uzyskano ujemne wartości dochodu rolniczego, a bez dodatkowych wpływów ujemną wartość uzyskałoby 19 gospodarstw.

Bardzo istotnym źródłem dochodów w tych gospodarstwach będą dopłaty bezpośrednie wraz z dopłatami do terenów położonych w niekorzystnych warunkach gospodarowania [7]. Wypas kulturowy podtrzymuje byt ekonomiczny drobnych gospodarstw rolnych i aktywność rolniczą społeczności lokalnej, sprzyja samoorganizacji rolników wokół zagadnień gospodarczych i społecznych związanych z chowem i hodowlą owiec, podtrzymuje tradycyjny krajobraz kulturowy (np. otwarta przestrzeń hal, na której pasą się owce), sprzyja zachowaniu dziedzictwa kulturowego, w tym strojów ludowych, obrzędów związanych z wypasem, gwary ludowej itp.

Niekorzystne zmiany związane ze spadkiem pogłowia owiec w Polsce przyczyniły się do zaniechania wypasu kulturowego w wielu rejonach Karpat [1]. Od 1996 do 2003 roku pogłowie owiec zmniejszyło się z ok. 5 mln sztuk do 350 tys. sztuk. Straty ekonomiczne i społeczno-kulturowe, jakie ponoszą regiony na których powinien być prowadzony wypas, wynikają nie z następstw samego wypasu, lecz jego braku, gdyż w Karpatach (podobnie w Sudetach) są znaczące obszary pastwisk górskich, na których zaniechano wypasu i które są dzisiaj problemowym (gospodarczo, ekologicznie) odłogiem [2, 6]. Wypas owiec nie jest już obecnie – jak to miało miejsce w przeszłości – źródłem konfliktów pomiędzy rolnikami a przyrodnikami (głównie władzami TPN i leśnikami), ponieważ owce nie tylko chronią polany przed ekspansją lasu, ale także w sposób naturalny nawożą i wzbogacają ruń w szybko dostępny azot [3].

W wielu krajach Europejskich wzrasta znaczenie pozaprodukcyjnej funkcji owiec, która polega na spasanii polan pełniących rolę krajobrazową i rekreacyjną. Takie usługi przynoszą do 25% dochodu właścicielom stad. Wzrost zainteresowania produktami pochodzącymi z terenów ekologicznych stwarza możliwości promocji serów i mięsa jagnięcego. Wykorzystanie walorów ekologicznych i prozdrowotnych tych produktów może stanowić szansę dla rozwoju polskiego owczarstwa, które w obecnej chwili bez wsparcia dotacjami nie mogłoby funkcjonować.

Problem pasterstwa jest od niemal 40 lat pomijany w badaniach naukowych, dlatego stan wiedzy o wypasie owiec

w Karpatach jest fragmentaryczny lub niepełny. W związku z tym, w 2004 roku dokonano inwentaryzacji stanu wypasu kulturowego w rejonie Gorców, Beskidu Żywieckiego, Śląskiego i Niskiego oraz Bieszczad. Badania terenowe wykonywane były przy pomocy specjalnie opracowanego „Formularza do inwentaryzacji wypasu owiec w Karpatach Polskich”. Badania te mają ważny aspekt poznawczy i praktyczny dla określenia aktywności produkcyjnej środowisk lokalnych, realizacji programów rolno-środowiskowych, zagospodarowania porzuconej rolniczo przestrzeni produkcyjnej i innych problemów ekologicznych, ekonomicznych i kulturowych Karpat. Dlatego też wykonawcy realizujący projekt europejski zwrócili się do wszystkich instytucji zajmujących się wypasem zwierząt o współpracę i pomoc w przeprowadzeniu badań, zaplanowanych na tak dużą skalę. Z wielkim zrozumieniem do stawianego problemu utrzymania pasterstwa na terenie Karpat odniosły się dyrekcje parków narodowych, na terenie których prowadzony jest wypas zwierząt. W roku 2005, w celu pozyskania pełniejszych danych ekonomicznych określających produkcję owczarską, planowane są również badania ankietowe i analiza ekonomiczna otoczenia instytucjonalnego gospodarstw rolniczych w zakresie szeroko rozumianych instytucji (określonych wg zasad ekonomii instytucjonalnej) mających bezpośredni lub pośredni wpływ na rozwój owczarstwa górskiego, a w szczególności:

- podtrzymanie wypasu kulturowego owiec w Karpatach;
- doradztwo i szkolenia na rzecz promocji racjonalnego produkcyjnie, ekonomicznie i ekologicznie owczarstwa;
- instytucji wykonujących (i mających wykonywać) przekazywanie środków budżetowych służących wspieraniu zagospodarowania rolno-leśnej przestrzeni produkcyjnej i podtrzymaniu owczarstwa;
- zachowanie równowagi ekologicznej na terenach prawnie chronionych (Tatrzański Park Narodowy);
- wdrażanie badań i osiągnięć nauki do praktyki gospodarczej.

Uzyskanie kompleksowych danych posłuży do opracowania wskaźników określających konieczność wsparcia, tj. dotowania przez Unię Europejską, wypasu zwierząt na terenach górskich nie tylko w Polsce, ale w całej Europie. Należy przy tym zwrócić uwagę, że gospodarka pasterska upada niemal w całej Europie, jednak tak dramatyczny regres owczarstwa, jaki wystąpił w Polsce, nie został odnotowany w innych krajach. Dlatego też niezmiernie ważnym aspektem dla realizatorów grantu jest możliwość pozyskania wiarygodnych danych dotyczących wypasu zwierząt, zwłaszcza w rejonie Tatr i Skalnego Podhala, gdyż ten rejon stanowi centrum badań. Odnosi się to także do pozostałych regionów Karpat i może przyczynić się do pozyskania funduszy z Unii Europejskiej dla wsparcia wypasu wielkoobszarowego.

Literatura: 1. Drożdż A., 2002 – Prob. Zag. Ziem Gór., z. 48, 248-254. 2. Drożdż A., 2002 – Biul. Inf. IZ, XL, 4, 41-48. 3. Gąsienica-Chmiel M., 2001 – Parki Narodowe i Rezerwy Przyrody nr 1. 4. Hołub-Pacewiczowa Z., 1931 – Osadnictwo pasterskie i wędrowni w Tatrach i na Podtatrzu. Prace Kom. Geogr. PAU, nr 1, Kraków. 5. Mirek Z., 2004 – Mat. VI Owczarskiej Szkoły Zimowej pt. „Miejsce wypasu i gospodarki owczarskiej w koncepcji rozwoju zrównoważonego”, Zakopane, 9-11.02.2004, 13-19. 6. Musiał W., 2001 – Zeszyty Naukowe AR w Krakowie, z. 246. 7. Musiał W., 2004 – Roczn. Nauk. SERiA, t. VI, z. 3.